

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ

УДК 72.01; 711

В.В.Товбич

ОНТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Природа сучасної суспільної кризи та проблем життєдіяльності (у тому числі архітектурно-містобудівної діяльності — АМД) країни має суб'єктивно-політичну і об'єктивно-онтологічну складові.

Суб'єктивні причини кризового стану коріняться у неадекватних і некомпетентних діях більшості владних інстанцій країни, ментальність яких відповідає епосі «дикого» капіталізму. Проявом цих дій в сфері АМД є масове порушення правових норм діючого земельного, містобудівного, природоохоронного і пам'яткоохоронного законодавства, ігнорування (чи фальсифікація) основоположних рішень затвердженої містобудівної документації або імітація її розробки. Характер і масштаби будівництва часто справляють корисливі недалекоглядні інтереси (а то і диктант) приватних та так званих корпоративних замовників.

Практичні приклади такого роду діяльності у містах України широко відомі. Детальний аналіз та оцінка комплексу згаданих суб'єктивних причин потребує окремого розгляду у спеціальній роботі.

Об'єктивно-онтологічні фактори кризового стану мають більш фундаментальний характер і у період трансформаційних змін їх вплив на майбутнє АМД стає вагомим. Тут мають бути розрізнені дві групи факторів: власно мислєдіяльної і організаційно-управлінської повноти (цілісності) сфери АМД, її ефективної включеності у діяльний контекст соціуму та змістовності, ємності і евристичності категорійно-понятійною апарату, щодо адекватного уявлення та відображення тієї дійсності, з приводу якої й здійснюється увесь комплекс АМД. Досвід аналізу і фіксації складовій сфер АМД, характерних для нашого часу, представлено як у нормативній так і у спеціальній літературі.

Визначення, що містяться у статті 1 закону «Про архітектурну діяльність» подають таке значення архітектурної діяльності: це — діяльність по створенню об'єктів в архітектурі, яка включає: 1) творчий процес пошуку архітектурного

рішення та його втілення; 2) координацію дій учасників розроблення всіх складових частин проектів з планування забудови і благоустрою територій, будівництва будівель і споруд; 3) здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за будівництвом; 4) здійснення науково-дослідної та викладацької роботи у цій сфері.

У той же час у статтях 1 та 2 закону «Про основи містобудування» визначається, що містобудування (містобудівна діяльність) це – цілеспрямована діяльність по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає: 1) прогнозування розвитку населених пунктів і територій; 2) проектування; 3) будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів; 4) реконструкцію історичних населених пунктів; 5) реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини; 6) створення інженерної та транспортної інфраструктури.

Певна конкретизація відображена в даному законі у головних напрямках містобудівної діяльності:

- планування, забудова та інше використання територій;
- розробка і реалізація містобудівної документації та інвестиційних програм розвитку населених пунктів і територій;
- визначення території, вибір, вилучення (викуп) і надання земель для містобудівних потреб;
- здійснення архітектурної діяльності;
- розміщення будівництва житлово-цивільних, виробних та інших об'єктів, формування містобудівних ансамблів і ландшафтних комплексів, зон відпочинку та оздоровлення населення;
- створення соціальної, інженерної і транспортної інфраструктур територій та населених пунктів;
- створення та ведення містобудівних кадастрів населених пунктів;
- захист життєвого та природного середовища від шкідливого впливу техногенних і соціально-побутових факторів, небезпечних природних явищ;
- збереження пам'яток культурної спадщини; розвиток національних і культурних традицій в архітектурі і містобудуванні;
- забезпечення високих архітектурно-планувальних, функціональних і конструктивних якостей об'єктів містобудування, формування і реконструкція містобудівних ансамблів, кварталів, районів і ландшафтних комплексів, зон відпочинку та природних лікувальних ресурсів;
- розробка правових актів, державних стандартів, норм і правил, пов'язаних з містобудуванням;
- контроль за дотриманням містобудівного законодавства;
- підготовка кадрів для містобудування, підвищення їх кваліфікації;

ліцензування певних видів господарської діяльності у будівництві в порядку, встановленому законодавством.

Розглянути визначення обох законодавчих актів в цілому не відрізняються нормативною чіткістю, мають дещо розмитий характер, хоча змістовно пересікаються. Так у визначені містобудівної діяльності окремо не відображені її творча складова, блок різноманітних містобудівних досліджень, методологічна та координаційна робота. Проте тут же (очевидно для компенсації) запроваджується як діяльний напрямок-здійснення архітектурної діяльності. Зрозуміло, що необхідно говорити про цілісну сферу АМД, яка потребує і єдиного не суперечливого закону, де не було би допущено сплутування цілей, завдань, засобів і процедур їх вирішення, а також продуктивних результатів складових сфери АМД. Відсутність логічно взаємопов'язаного, технологічно взаємоузгодженого, методологічно та методичного взаємопідтриманого (доказовим інструментарієм) корпусу робіт АМД є причиною розрізненості, суперечності та неефективності багатьох архітектурно-містобудівних рішень.

Наслідком вищезгаданих обставин та, у першу чергу, занепадом філософських, наукових та художніх досліджень, а також методологічних розробок у архітектурно-містобудівній сфері є всезростаюча неадекватність і консерватизм щодо уявлень про об'єкти архітектури та містобудування. Так згідно із ст. 1 закону «Про архітектурну діяльність» об'єкти архітектури – це будинки і споруди житлово-цивільного, комунального, промислового та іншого призначення, їх комплекси, об'єкти благоустрою, садово-паркової та ландшафтної архітектури, монументального і монументально-декоративного мистецтва, території (частини території) адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів. У ст. 3 закону «Про основи містобудування» об'єктами містобудування визначаються: територія України та території її адміністративно-територіальних одиниць, їх частини та окремі земельні ділянки; функціональні території (зони) адміністративно-територіальних одиниць (житлової і громадської забудови, виробничі, рекреаційні, комунальні, охорони нерухомої культурної та природної спадщини та інші); будинки, споруди, їх комплекси; комунікації та споруди інженерної і транспортної інфраструктури; об'єкти архітектурної діяльності.

І в даному аспекті в наявності необхідність розробки єдиного законодавчого документу для сфери АМД з докорінною переробкою змістовної складової такої діяльності, щодо її об'єкту. Навіть зміст заявленої цілі-«створення та підтримання повноцінного життєвого середовища» не відображено в названих статтях обох законів. Переліки об'єктів мають типологічно не повний, розрізнений характер, із сплутуванням функціонально-

галузевих і адміністративно-територіальних ознак без дотримання будь-яких класифікаційних вимог.

Аморфні, як правило, планувально нецілісні адміністративно-територіальні одиниці (та їх частини), що наперед задають межі (а часто-густо і зміст) проектування не відображають процесо-середовищні закономірності існування і динаміки містобудівних об'єктів, як різноманітних ареалів дійсності розселення. Не усуваються ці вади і у законі «Про планування і забудову територій». Тому роботи з містобудівного планування та проектування об'єктів, визначених існуючими адміністративно-територіальними межами чи інтересами держадміністрацій, як правило, містять не комплексні, редуціровані рішення, закладають помилкові, а то і небезпечні, земельно-будівельні трансформації. Прикладом є ізольовані та нескоординовані дії у сфері АМД щодо житлового і громадського будівництва у Києві та Київській області, в Криму та в інших районах, а також безпідставне призначення меж проектування для багатьох ДПТ. Тільки у випадках проектування окремих будинків чи споруд питання адекватності меж і змісту об'єкту архітектурної діяльності не має такого гострого конфліктного характеру при умовах урахування особливостей містобудівного контексту.

Більш докладно, з фіксацією методологічних аспектів, проблематика АМД розглянуто у ряді спеціалізованих робіт різних років. [1-6] В книзі «Наука і творчість» [1] на основі методологічних праць М.Г.Бархіна розглянуто два методологічних рівня творчості: вищий, «філософський», де методи мають програмний характер з концептуальним філософським обґрунтуванням і другий-робочий, де наявні методи залежать від особливостей творчої особистості і створюваного твору архітектури [1, с.60]. Автори цієї книги зазначають, що залежно від пріоритетів, вимог, смаків та моди, які панують в суспільстві, визначаються такі два методичних принципи (що історично чергуються) в архітектурі будівель та споруд: формальне вираження істинної конструктивної основи чи формування художнього образу декоративними архітектурними засобами. Тому, відповідно до закономірності зміни загальних програмних концепцій творчості, після періоду «сучасної архітектури» прийшла черга «декоративного» стилю - постмодернізму [1, с.61]. Тут необхідно відмити, що через відсутність достатньо розвинених концептуальних (філософських) містобудівних обґрунтувань проектування (і будівництва) архітектурних об'єктів як «сучасного» так і «декоративного» стилю у наш час має вторинний характер та ігнорує (а то й руйнує) містобудівний контекст, особливо в історичних зонах багатьох міст.

У наданій авторами книги, що розглядається, класифікації робочих методів архітектурної творчості (а фактично мова - про мистецтво

проектування) так званні. Об'єктні методи є базовими, а суб'єктні і технологічні (по суті-технічні) - допоміжними. Яка особливість цих «об'єктних» методів (стадійний, сценарний, середовищний)?

Стадійний метод (поетапного проектування) ґрунтується на принципі послідовної деталізації і конкретизації архітектурних рішень. Але у даному випадку стадії проектування і планування виявляються не методом, а організаційно-технологічним засобом здійснення АМД, на різних етапах якої використовуються відповідні методи.

Сценарний метод (проектування за програмою-сценарієм), використовується для побудови композиції міста, яке розглядається як мережа маршрутів, організованих за загальним сценарієм і заздалегідь позначеними видовими точками. Такий сценарно-пейзажний метод, орієнтований на сприйняття естетичних проявів міського ландшафту, дозволяє з'ясувати особливості психосоціальних взаємодій компонентів ландшафтного ареалу міста але «схоплює» тільки окремі аспекти просторової складової планувальної композиції.

Середовищний (контекстуальний) метод заснований на пріоритетному впливі на архітектуру будівель зовнішніх факторів, що визначають стильові характеристики забудови та притаманні ряду течій постмодернізму (за Ч.Дженксом). До таких методів відносяться: історизм (відтворення втрачених будівель і споруд), контекстуалізм і неовернакуляризм (необхідність зв'язку з регіональними або місцевими традиціями відповідно). Але, як не парадоксально, цей варіант «середовищного» метода залишається вузько архітектурним і не поширюється на власне міське середовище в його цілісному розумінні [1, с. 63, 64].

Базовою причиною стійкої редукції архітектурних знань і, як наслідок, неадекватності змісту сучасної АМД є трактування поняття «архітектурний об'єкт» як штучне (урбанізоване) середовище, що «протистоїть» суспільству (і людині) як споживачу і природі, та боязнь «надмірного» багатогалузевого «наповнення» архітектурної теорії. Тому, замість міждисциплінарної інтеграції у рамках містобудівної теорії фундаментального типу, нинішня містобудівна наука (що вивчає виключно штучне середовище) потребує чимало «підпорок» з боку інших наукових дисциплін [1, с. 87, 89]. Але справжнього синтезу знань немає, як і відсутнього впливу теорії на ефективність сфери АМД.

Спроби подолання згаданого теоретичного кризису здійснене у свій час в працях К.Лінча, О.Е.Гутнова, М.М.Дьоміна, Г.І.Лаврика [2-5] та в останній фундаментальній праці В.О.Тімохіна [6]. Фактично зберігаються онтологічні опозиції: середовище - людина, штучне середовище - природне середовище, але додатково використовуються поняття міста як організму і як системи. Причому

на категорію «система» переносяться усі ключові, але погано артикульовані і онтологічно-неадекватні (до кінця не прояснені) сутнісні аспекти містобудівної дійсності.

Так в рамках концепції демоекології місто як складний організм виявляється не технічною системою, а системою взаємодії населення і навколишнього матеріального середовища [4, с.20]. Трактування містобудівних об'єктів як демоекосистем (системної взаємодії населення, штучного і природного середовища) визначає, як ознаку системної організації і розвитку міського організму, - самоорганізацію населення та мереж об'єктів функціонального тяжіння (розташування міських функцій) [6, с.486, 487]. Це неминучий наслідок конфліктної ситуації «в якій стикаються зацікавленість людей в підвищенні зручності і комфортності мешкання і максимальному використанні всіх переваг міського образу життя з прагненням суспільства раціонально розподілити і використати ресурси» [6, с.524]. Але це «діалектичне протиборство» визначає не соціально-економічний характер прихованого механізму розселення (але такий механізм еволюції об'єктивно є і він має бути визначений для управління розселенням), а якраз проблеми сутності феномену міста (і розселення), виявлення балансу «законних інтересів» його компонентів та процесів і, власно, раціональності розподілу та використання ресурсів.

Сподівання щодо об'єднання найбільш прогресивних досягнень нормативної і функціональної теорії з елементами теорії прийняття рішень здобуде бажане розв'язання проблем розвитку міста, які ґрунтуються на передумові «що місто є складною системою взаємодії населення, що самоорганізується, штучного і природного середовища, що створюється» [6, с.508], передчасні та консервують недосконалі методологічні настанови містобудівних досліджень та планувального управління.

Як наслідок вищезгаданої «передумови» ключовим пунктом і основним результатом рішення завдань функціонально-планувального обґрунтування напрямків розвитку міста вважається розробка (навмання?) та оцінка альтернатив можливих прямих і побічних витрат ресурсів, розмірів територій щільності (але не життєвих потреб та інтересів) населення, об'ємів реконструкції і нового будівництва, схем розселення та інше. Після аналізу недоліків і переваг таких альтернатив, їх ефективності з точки зору ресурсних та функціонально-просторових балансів (але не логіки розвитку і відтворення, тобто альтернативою до них є занепад), як правило, експертно визначаються рішення щодо перетворення матеріального середовища міста. До такої нової «оболонки» у майбутньому й належить «самоорганізовуватися» (приспосовуватися) населенню, причому природними комплексами міського середовища часто-густо жертвують (як просторовим ресурсом) задля такого

«розвитку міста».

Пошук варіантів вирішення містобудівних проблем на базі онтологічно ємних та теоретично обґрунтованих уявлень про феномен міста (розселення) та цілей і смислів його здійснення (де не може бути альтернативних цілей існування - не існування) як процесо-середовищного цілого, концепція демоекології усе ще не забезпечує.

Досвід адекватного відображення семантичного змісту феномена міста ґрунтується навколо більш розширеного і поглибленого уявлення про містобудівну систему (за О.Гутновим, це «...відносно відокремлена, функціонально зв'язана область просторового середовища, котра організована людиною, у межах якої реалізується комплекс основних видів активності населення, що обумовлений конкретним рівнем розвитку суспільства» [3, с.249]) з додатковим залученням таких компонентів: містобудівні форми, містобудівна діяльність, містобудівна еволюція, еволюційна динаміка [6, с.115].

Подані тлумачення цих понять демонструють як напрями вирішення теоретичних проблем, так й обмеження заявленого синергетичного підходу. Ототожнення містобудівної системи зі складним об'єктом, «в середовищі якого в процесах генезних перетворень» ...(до слова - без з'ясування вихідних «природи», мотивів та змістовних механізмів таких перетворень) «взаємодіють містобудівні форми, містобудівна діяльність, їх еволюція і еволюційна динаміка» (остання - як окрема сукупність закономірностей і механізмів самоорганізації і розвитку системи) припускає відсутність у такого складного об'єкта власної доцільної форми існування як цілісного феномену. Тоді містобудівна еволюція втрачає свій осмислений об'єкт і генезис. В свою чергу поняття містобудівної форми, що охоплює «просторово-часові і територіально-планувальні утворення, що виявляються»(як фрагменти, етапи?) «в зростанні міської тканини, у змінах міських каркасів, еволюції урбанізованих ландшафтів і розвиненості урбанізованої оболонки» не поширюється на ці самі урболандшафти та урбооболонки, що трактуються як шари міського планування без фіксування населення у якості рівноцінної складової ландшафту [6, с. 620, 621, 624].

Поза увагою, на наш погляд, залишаються не лише креативно-рекурсивний характер походження та існування містобудівних об'єктів (феноменів), проявлення енерго-інформаційної активності їх (топо) форм, але і базовий (онтологічний) статус системи як дійової моделі (реплікації) ноуменального механізму втілення різнорідних та різномасштабних топоформ (і метаформи) розселення.

У запропонованому трактуванні містобудівної діяльності, що визначається як «система цілеспрямованих дій проектувальників, будівельників

і управлінців, а також зміна режимів раціональної поведінки (міграцій) міського населення в процесах його самоорганізації» [6, с.621], знову присутнє «склеювання» діяльності в сфері АМД і фізичної поведінки населення, що не є однопорядковими явищами. Масштаб і характеристики міграції є результатом (наслідком) ефективності сфери АМД і не можуть бути розцінювані як обов'язковий компенсаційний механізм (самоорганізація як наслідок) прорахунків та помилок АМД.

Наряду із завданням ефективної співорганізації досліджень, планування, проектування, прогнозування, програмування, управління мова може бути й про участь населення в обговоренні та прийнятті ряду рішень у режимах їх попереджувальної критики та моніторингу наступної реалізації.

Очевидно, що для подальшого вирішення теоретичних і практичних проблем містобудування необхідно установлення нової логіки, «яка буде сприяти оновленню і гармонізації сучасного світогляду, філософському узгодженню засад природи і релігії, мистецтва і науки, креаційного і еволюційного світосприйняття» [6, с.613].

Література

1. Білоконь Ю.М., Фомін І.О. Наука і творчість в архітектурі.— К.: Логос, 2006.— 208 с.
2. Линч К. Совершенная форма в градостроительстве.— М.: Стройизат, 1986.— 264 с.
3. Гутнов А.З. Эволюция градостроительства.— М.: Стройизат, 1984.— 256 с.
4. Лаврик Г.И., Демин Н.М. Методологические основы районной планировки.— М.:Стройиздат, 1975.— 96 с.
5. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем.— К.: Будівельник, 1991.— 185с.
6. Тімохін В.О. Архітектура міського розвитку. 7 книг з теорії містобудування.— К.:КНУБА, 2008.— 629 с.

Анотація

Запропоновано понятійний, філософський, логічний, законодавчий та сутнісний аналіз проблеми становлення та розвитку процесів і явищ в складному і суперечливому середовищі - архітектурно-містобудівна діяльність— АМД.

Аннотация

Предложен понятийный, философский, логический, законодательный и смысловой анализ проблемы становления и развития процессов и явлений в сложной и противоречивой среде – архитектурно-градостроительная деятельность — АГД.